

**Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta**

Vězeňství v ČSR v letech 1945- 1956

Studentská vědecká odborná činnost

Kategorie: magisterské studium

2011
IV. ročník

Autor:
Konzultant:
Vědecký seminář:

Zdeněk Vyskočil
Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.
Vývoj československého práva
v letech 1948 - 1989

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci předkládanou do IV. ročníku Studentské vědecké a odborné činnosti (SVOČ) vypracoval samostatně za použití literatury a zdrojů v ní uvedených. Dále prohlašuji, že práce nebyla dříve publikována, nebyla vcelku ani částečně obhájena jako práce diplomová či bakalářská a nebyla přihlášena do předchozích ročníků SVOČ či jiné soutěže.

V Praze, dne 14. dubna 2011

Zdeněk Vyskočil

Obsah

1. Úvod	2
2. Rozdělení vězeňských zařízení a právní úprava v 50. letech	3
2.1. Soudní věznice a Trestní ústavy	3
2.1.1. Struktura a správa	5
2.2. Tábory nucené práce	6
2.3. Struktura a správa táborů nucených prací	9
2.4. Správní věznice	11
2.5. Věznice Státní bezpečnosti	12
2.6. Donucovací pracovny	14
3. Závěr	16
4. Použitá literatura	18

1. Úvod

Poválečná éra byla v polovině dvacátého století ve střední Evropě obdobím dramatických společenských změn, souhrnně označovaných jako proces „sovětizace“, které znamenaly přechod od omezené pluralitní demokratické společnosti k lidově demokratické společnosti s monopolem moci komunistické strany (1945- 1948) a následné vytvoření totalitních diktatur sovětského typu (1948- 1953) zasažených v polovině roku 1953 vleklými společenskými komplikacemi.

Poválečná společnost, charakterizující se svou „brutalitou“ na rozdíl od mírové a demokratické společnosti, po únoru 1948 se rozděluje na pomyslné nepřátele a odpůrce nově vznikající republiky po vzoru Sovětského svazu a na její stoupence. Přirozeně si komunistická moc podmaňuje, politizuje a kriminalizuje veškeré společenské dění a život jako takový. Tomuto stavu předchází různá preventivní opatření a represe skupin obyvatelstva či jednotlivců. Hrozí nebezpečí možné kontrarevoluce a nové státní zřízení si velmi rychle podřídí složky státního aparátu jako je justice, vnitro či obrana. Začínají procesy jednak retribuční a jednak politicky motivované. Nová vládní garnitura připravila a spustila tak sérii politických a justičních vražd.

Pro potřeby nově vzniklého totalitního státu, se přizpůsobuje i vězeňství jako takové. Při historické analýze těchto problémů je třeba přihlídnout k některým obecnějším aspektům. Především jde o zásadní rozdíl tedy vězeňství v demokratickém a totalitním režimu. V prvním případě je nástrojem trestu, společenská izolace a resocializace jedinců, právoplatně odsouzených nezávislým soudem za spáchání konkrétních trestných činů, jehož činnost systematicky kontroluje občanská i politická veřejnost. Totalitarismus ve vězeňství spíše spatřuje součást represivního aparátu, sloužícího k zajištění nekontrolovatelného policejního teroru a masových perzekucí určitých společenských vrstev včetně bezúhonného obyvatelstva, k pronásledování a trestání občanů z důvodů třídní, rasové či náboženské aj. příslušnosti. Důležitou roli v poválečných totalitních státech sovětského bloku hrálo také využití nucené práce vězňů i vyšetřovaných v rámci centralizované plánované ekonomiky. Tuto roli mohlo plnit jen plně centralizované vězeňství řízené tajnou politickou policií, jakým československé vězeňství ještě relativně dlouho po komunistickém převratu v únoru 1948 nebylo.

Ve své práci se zaměřím především na vězeňství v gesci justiční správy a Bezpečnosti.

2. Rozdělení vězeňských zařízení a právní úprava v 50. letech

Z hlediska legislativního a organizačního vývoje lze ve vězeňství rozlišit tři hlavní proudy: vězeňská zařízení justiční správy, vězeňství řízené Bezpečností a vojenské vězeňství.

2.1. Soudní věznice a Trestní ústavy

Do října 1945 platila v českých zemích dřívější protektorátní vládní nařízení č. 218/1939 Sb. a č. 380/ 1942 Sb. O správě soudních věznic a trestních ústavů. V čele soudních věznic stáli přednostové okresních soudů a prezidenti krajských soudů, kteří dohlíželi na podřízené okresní soudy, trestní ústavy jejich přednostové a místní dozor nad nimi vykonávali ústavní komisaři jmenovaní ministerstvem spravedlnosti. Do vydání nařízení č. 380/ 1942 Sb. spadal veškerý dohled nad soudními věznicemi (včetně dřívější správní působnosti vrchních soudů) i nad trestními ústavami na ministerstvo spravedlnosti. Poté přešla všeobecná správa a řízení soudních věznic a trestních ústavů i přímý služební dozor nad nimi a vyřizování administrativy na vrchní soudy, zatímco ministerstvu spravedlnosti zůstal jen vrchní dozor, vydávání řádů a předpisů a stanovení jednotlivých druhů trestů vykonávaných v jednotlivých ústavech, pokud tuto pravomoc nepřeneslo na prezidenty vrchních soudů.¹

Dekretem prezidenta republiky č. 94/1945 Sb. byl výkon služby v okresních a krajských věznicích i trestních ústavech svěřen sboru uniformované vězeňské stráže (SVS). Vládní nařízení č. 3/1947 Sb. ze dne 17. 12. 1946 pak upřesnilo, že SVS vykonává správní a strážní službu ve všech věznicích okresních a krajských soudů, trestních ústavech a justičních výchovných ústavech v českých zemích, na Slovensku pak ve věznicích krajských soudů, trestních i justičních výchovných ústavech, zvláště pak v určených věznicích okresních soudů a v donucovacích pracovnách.

K zásadní legislativní změně dochází teprve v prosinci 1948. Zákon č. 319/1948 Sb. o zlidovění soudnictví přenesl správu soudních věznic na přednosty krajských soudních věznic (KSV) a současně velitele oddílů SVS v těchto věznicích, jmenované ministerstvem spravedlnosti, jimž byly podřízeny stanice SVS, nově zřízené od 1. 2. 1949 v okresních soudních věznicích (OSV). Současně byly přijaty zákony č. 320/1948 Sb. o územní organizaci soudů a č. 321/1948 Sb. o Sboru uniformované vězeňské stráže jako veřejné

¹ Vládní nařízení č. 218 Sb. ze dne 10. srpna 1939 O správě soudních věznic a trestních ústavů. Sbírnka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, ročník (r.) 1939, částka 81, s. 715- 716- Vládní nařízení ze dne 17. října 1942, kterým se mění předpisy o správě soudních věznic a trestních ústavů. Tamtéž r. 1942, částka 184, s. 1799-1800.

ozbrojené a jednotně vojensky organizované formaci s celostátní působností. K jeho hlavním úkolům patřila „správní a strážní služba při výkonu soudní a jiné vazby ve vězeňských ústavech.“²

Totožným rysem obecně formulovaných zákonů byla ta skutečnost, že veškeré podrobnosti týkající se správy a zařízení věznic měl konkrétněji upravit ministr spravedlnosti Alexej Čepička. Oddělením vězeňství od justice, resp. od soudnictví vznikly podmínky pro vytvoření a přeměnu vězeňství tzv. sovětského typu. Prvním krokem bylo masové zavedení nucené práce vězňů v nových typech zařízení a to ve vězeňských pracovních táborech.

Po právní stránce bylo pracovní nasazení vězňů podloženo resp. zakotveno v rámci tzv. komunistické účelové interpretaci práva na práci zakotveného v § 32 čl. III Ústavy 9. Května jako ústavní povinnost každého občana pracovat a práva státu jej k tomu přinutit, kterou v konkrétní podobě přednesl předseda vlády Antonín Zápotocký při schvalování osnovy zákona o pětiletém plánu v roce 1948.³

Bohužel nucenou práci vězňů neupravoval výslovně a konkrétně žádný zákonný předpis, který by- byť jen formálně bránil řadě nelegálních a základní práva a svobody likvidujících kroků, realizovaných a prováděných v roce 1949. Jako příklad lze uvést „soutěžení velitelů SVS o nejučelnější pracovní nasazení vězňů čímž bylo dosaženo toho, že většina vězňů pracovala za plnou úplatu pro národní podniky.“⁴

Odštěpené či odloučené pracovní oddíly vězňů, v roce 1949 nejčastěji nazývané trestanecké pracovní tábory, byly legislativně zakotveny teprve při novelizaci trestního práva v období července 1950, nabývající účinnosti od 1. 8. 1950. Nový trestní zákon č. 86/ 1950 Sb. určoval v § 32 odst. 1, že trest odnětí svobody se vykonává v „trestních ústavech, soudních věznicích nebo v pracovních útvarech a jde-li o vojenskou osobu v činné službě, též ve vojenských kárných útvarech.“⁵

Současně byl podle trestního řádu č. 87/1950 Sb. dozor nad vězeňskými ústavami svěřen do kompetence celostátně okresním a krajským prokurátorům (§ 323 odst. 1) a byl zrušen i dekret prezidenta republiky č. 126/ 1945 Sb. o zvláštních nucených pracovních oddílech (§ 324 odst. 29). Součástí této novelizace trestního práva byl i trestní zákon správní č. 88/ 1950 Sb.

² Zákon č. 320 Sb. ze dne 22. prosince 1948 o územní organizaci krajských a okresních soudů. Tamtéž, s. 1885-1886. – Zákon č. 321 Sb. ze dne 22. prosince 1948 o Sboru uniformované vězeňské stráže. Tamtéž s. 1886- 1888 (citace § 1 odst. 2, s. 1886).

³ Janák, D.: Tábory, s. 109

⁴ Celoresortní politické směrnice a plán úkolů ministerstva spravedlnosti pro rok 1950, s. 6

⁵ Trestní zákon č. 86 Sb. ze dne 12. července 1950. Sbírka zákonů republiky Československé, r. 1950, částka 39, s. 213- 263 (citace § 32 odst. 2, s. 217)

2.1.1. Struktura a správa

Na základě doposud publikovaných údajů existovalo v roce 1945 na území Československa 7 trestních ústavů, 2 justiční polepšovny, 34 věznic krajských soudů a 370 věznic okresních soudů.⁶

Tyto trestní ústavy řídili od roku 1945 vězeňské odbory na ministerstvu spravedlnosti v Praze a pověřenectvu spravedlnosti v Bratislavě.

V trestních ústavech se vykonávaly tresty delší, než jeden rok a byly členěny do několika skupin. Pro odsouzené v prvním výkonu trestu a tzv. polepšitelné recidivisty sloužily trestní ústavy Plzeň a Leopoldov, kde byl vedle trestního zřízení i přechodný ústav pro dlouhodobé trestance s dobrým chováním, kteří si odpykali dvě třetiny trestu, ale nemohli být podmíněčně propuštěni, protože nebyly splněny další zákonné podmínky. Pro tzv. nepolepšitelné vězně (včetně recidivistů, odsouzených třikrát za stejný druh spáchaného zločinu) byly určeny trestní ústavy Valdice a Ilava, na Mírově byly umístěni trvale choří a invalidní vězni. Ženy si odpykávaly trest v Řepích u Prahy, kde bylo zřízeno i zvláštní oddělení pro mladistvé, a ženské oddělení existovalo v tomto období ještě patrně i v trestnici v Ilavě, určené v roce 1948 jako zvláštní pracovní tábor pro retribuční vězeňkyně. Další trestní ústavy se nacházely např. v Mikulově, Košicích a v Zámrsku.

Věznice krajských soudů byly určeny pro osoby ve vyšetřovací vazbě převážně obviněné ze zločinů, odsouzené s trestem do 1 roku, mladistvé s trestem do půl roku, a retribuční vězně zařazené do zvláštních nucených pracovních oddílů. Z celkového počtu 34 věznic bylo v zemi České 16, v zemi Moravskoslezské 8 a na Slovensku 10 věznic krajských soudů. Z praktických důvodů, tedy především z personálních, se dělily podle průměrných stavů vězňů do tří skupin a to na skupinu A (nad 200 osob), skupinu B (od 120 do 200 osob) a skupinu C (do 120 osob).

Oproti tomu věznice okresních soudů byly podstatně kapacitně menší a používaly se pro vyšetřovací vazbu osob obviněných z přečinů a přestupků a pro výkon trestů do 1 měsíce. Proti předválečnému stavu ubylo 9 věznic z Podkarpatské Rusi, takže oficiálně jich existovalo 370 (z toho v zemi České 210, v zemi Moravskoslezské 94 a na Slovensku 66). Otázkou ovšem zůstává, kolik jich skutečně fungovalo, když např. činnost některých okresních soudů nebyla obnovena.⁷

V Čechách zůstaly trestní ústavy pro muže ve Valdicích, kde existovalo i zvláštní oddělení pro nemocné a přestárlé vězně, a v Plzni- Borech, kde byli soustředováni mj. vězni odsouzení

⁶ Historie vězeňství..., s. 7-8

⁷ Tamtéž

podle zákona č. 231/ 1948 Sb. na ochranu republiky a později od roku 1951 za protistátní činnost. Trestnice pro ženy v Řepích u Prahy byla v roce 1949 zrušena a trestní ústav pro ženy byl zřízen od 1. 5. 1949 v objektu dřívější zemské donucovací pracovny (ZDP) v Pardubicích, kde také od března 1949 do 31. 5. 1951 existoval napřed smíšený a později mužský tábor nucených prací. Pro nemocné, invalidní a staré vězně získalo ministerstvo spravedlnosti dva objekty bývalých klášterů v Dolním Ročově u Loun pro muže, jehož úpravy probíhaly na podzim roku 1950, a ve Sv. Janu pod Skalou pro ženy.

Na Moravě byl trestní ústav Mírov nyní určen pro tresty delší, než půl roku a pro retribuční vězně. Od jara 1949 do léta 1951 zde existoval i speciální vojenský tábor nucených prací, od roku 1951 Mírov sloužil k soustřeďování politických vězňů odsouzených za protistátní činy. Na jaře 1949 vznikla pobočka Mírova v objektu bývalé ZDP v Šumperku, ze které byl v roce 1951 vytvořen samostatný trestní ústav pro choré, invalidní a přestárlé vězně. Ze ZDP ve Znojmě vznikl ženský trestní ústav později, zřejmě na přelomu léta a podzimu 1949, neboť od ledna do poloviny července 1949 zde existoval ženský tábor nucených prací, trestní ústav v Mikulově byl určený pro vězně se sníženou pracovní schopností. Po stanovení tzv. vězeňského pohraničního pásma byly oba trestní ústavy v Mikulově i ve Znojmě koncem roku 1951 předány ministerstvu národní obrany.

Na Slovensku nadále existovaly do konce roku 1951 dřívější trestní a přechodný ústav pro muže v Leopoldově a trestní ústavy pro ženy i muže v Ilavě, kde od prosince 1948 do poloviny roku 1950 byl i smíšený tábor nucených prací. Proto byl trestní ústav pro ženy přemístěn do budovy bývalé věznice krajského soudu v Rimavské Sobotě. V roce 1951 začali být protistátní vězni soustřeďováni v Ilavě a od konce roku pak v Leopoldově, který převzalo ministerstvo národní bezpečnosti, zatímco většina vězňů byla přemístěna do Ilavy.

2.2. Tábory nucené práce⁸

Nucená práce v českých zemích i na Slovensku do roku 1938 byla nástrojem sociální prevence a převýchovy, používaným vůči společensky nebezpečným osobám na základě soudního rozsudku potvrzeného rozhodnutím správního orgánu. Na sklonku 30. let byly podzákonými normami zřízeny pracovní útvary jako forma dočasné pracovní mobilizace nezaměstnaných. Avšak už na jaře 1939 byly v českých zemích vytvořeny kárné pracovní tábory, fungující v protektorátě jako policejní zařízení pro administrativní tresty za vyhýbání

⁸ Pokud nebude uvedeno jinak, text dále sumarizuje závěry z rozboru právních předpisů k TNP podle Janák, D.: Tábory...c. d., IV. Politické a legislativní aspekty TNP, s. 83- 176.

se práci a pracovní přestupky.

Ve Slovenské republice tuto funkci plnily pracovní tábory, legislativně se opírající o ústavní povinnost pracovat, které byly od počátku 40. let využívány i proti režimu nepohodlným osobám.

Existence pracovních táborů, jejichž cílem bylo rychle a tvrdě postihnout režimu z různých důvodů nepohodlné osoby, pokračovala na Slovensku od léta 1945 na základě nařízení SNR č. 105 a 106 Sb. z 23. 8. 1945 a prováděcího nařízení sboru pověřenců č. 38 Sb. ze 14. 6. 1946. Podle § 2 nařízení č. 105/ 1945 Sb. s účinností do 30. 4. 1947 mohly být do pracovních táborů v kompetenci pověřenectva vnitra zařazovány celkem čtyři kategorie osob. První byla tvořena retribučními a správními vězni, další tři byly tvořeny osobami zařazených mimosoudní cestou. Podstata těchto předpisů byla nedemokratická. Tyto předpisy totiž umožňovaly postih občanů za způsob života a chování, uložení stejného trestu za různé druhy provinění a přestupků, uložení dvojího trestu (soudního i mimosoudního) atd.

V letech 1947- 1948 probíhaly spory o podobu pracovních táborů, z nichž některé existovaly nelegálně i po výše zmíněném 30. dubnu 1947, protože údajně poskytovali nenahraditelné pracovní síly slovenskému hospodářství. Po únoru 1948 komunisté prosadili další používání tvrdého neústavního postupu vůči občanům a jejich perzekuci v pracovních útvarech podle nařízení SNR č. 7/ 1948 Sb. a příslušných prováděcích předpisů.

Podnět ke zřízení táborů nucených prací (TNP) vzešel již v létě 1948 z Bezpečnosti, která je začala připravovat se souhlasem nejvyšších funkcionářů KSČ. Ministerstvo vnitra se přitom opíralo o zkušenosti Slovenských orgánů, a proto i příprava zákona o TNP vykazuje mnoho společných rysů v souvislosti s vývojem na Slovensku.

Zaměření a charakter TNP mělo být především „výchovné“ zaměření. Ovšem tato skutečnost v praxi kolidovala se skutečností, že charakterem nucené práce není převýchova, ale trest. Tato bipolarita doprovázela tábory po celou dobu jejich existence a promítala se více či méně v přijatých právních normách a interních předpisech. Ve fázi příprav byla umocněna obavami ze srovnávání TNP s koncentračními tábory, přesto ve sporech o jejich funkci zvítězili podobně jako na Slovensku zastánci rychlých a tvrdých represí nepohodlných jednotlivců i celých sociálních skupin. Tento vnitřně zcela rozporný charakter se odrážel v některých základních dokumentech přijatých do konce roku 1948, jako např. Prozatímně ústavní, kázeňský a výchovný řád TNP (Prozatímní řád).

Zákon č. 247/ 1948 Sb. o táborech nucené práce byl tedy záměrně vágně formulován, takže pro období jeho platnosti do června 1950 je příznačné průběžné upřesňování a zásahy interními směrnici ministerstev vnitra a spravedlnosti do základních norem, přičemž postoj

ministerstva vnitra, resp. později StB, byl často proměnlivý. Řada nejasností panovala kolem zařazování osob po odpykaném soudním trestu, kompetencí příkazovacích komisí a soudů i postavení tzv. správních vězňů. Při řešení jednotlivých problémů převládaly vždy zpočátku spíše snahy výklad zákona neopodstatněně rozšířit a zostřit postih, který pozdější výnosy zmírnily. U osob zařazených do TNP po odpykání trestu je to patrné v roce 1949, u správních vězňů na počátku roku 1950. Další problémy se vyskytovali v rámci problematiky např. mezd, práce a postavení TNP a další.

Od sklonku roku 1949 se připravovala legislativní úprava a sjednocení základních norem k TNP, z nichž byly do srpna 1950 vydány pouze směrnice pro činnost příkazovacích komisí a směrnice pro trestní oddělení TNP. Úvahy o smyslu další existence táborů byly přímo i nepřímo ovlivněny stanoviskem Správy TNP, která trvala na jejich „výchovné“ a „preventivní“ funkci a snažila se právně i politicky obhájit jejich legalitu a legitimitu. Pro vnitřně rozporný charakter táborů je příznačné, že řídicí orgán TNP měl do detailů rozpracovanější např. klasifikaci osob vyhýbající se práci, zatímco ucelenější představa o politických důvodech zařazení chyběla.

Podle nových československých trestních zákonů č. 86- 89/ 1950 Sb. doplněných vyhláškou č. 492/ 1952 Úředního listu, I. díl (Ú. 1. I), představovala internace v TNP od 1. 8. 1950 jednak nejtvrďší formu správního trestu, kterou nyní mohly vynést trestní komise ONV, jednak protiklad podmíněného propuštění pro soudní vězně, o nichž rozhodovaly komise pro podmíněné propuštění u krajských soudů. Naopak jednotícím prvkem bylo „nepřátelství k lidově demokratickému režimu“. Dále pak pro „třídně spolehlivé“ pachatele trestných činů (zpočátku hlavně pro úderníky) mohlo být použito podle sovětského vzoru nápravné opatření, tj. nucená práce na svobodě. Legislativní změny přinášely recepci řady prvků sovětského práva, oficiálně zaváděly „třídní princip“ a posilovaly represivní charakter legislativy i justice. Do výlučné sféry TNP přitom vedle ministerstva národní bezpečnosti, řídicího chod táborů, ministerstva vnitra, řídicího příkazovací komise vstupovalo ministerstvo spravedlnosti.

Teprve až v listopadu roku 1950 bylo dokončeno vydání úplného souboru nových základních řádů a směrnic. Byly podrobnější, než Prozatímní řád, je ale sporné, zda skutečně přinesly podstatnější úpravy dřívějších norem.

O výraznější změny interních předpisů o TNP se pokusilo až ministerstvo spravedlnosti, které převzalo značně redukovanou síť táborů od 1. 6. 1951. Vycházelo z předpokládané novelizace zákona o soudech a trestního řádu správního, chtělo novelizovat vyhlášku č. 492/ 1950 Ú. 1. I. a devět svazků předpisů o TNP zjednodušit a v maximálně možné míře sjednotit s předpisy vězeňskými. O stagnaci TNP od roku 1950 rozhodl přesun těžiště hromadných politických

perzekucí na perzekuci soudní, uskutečňovanou ve vězeňských táborech, a recepce lépe použitelných sovětských norem pro nucenou práci v podobě nápravných opatření. K likvidaci táborů nesporně přispěla mezinárodní kritika Československa za legislativu zakládající nucenou práci i tábory nucených prací, která započala v roce 1951 a vyvrcholila na jaře a v létě 1953 zveřejněním zpráv dvou zvláštních výborů Organizace spojených národů a Mezinárodní organizace práce. Legislativní tečku za existencí TNP udělal v prosinci 1953 zákon č. 102 Sb.

Právní normy týkající se TNP představovaly krátkodobý politický pokus přenést do československé legislativy v počátečním období komunistického režimu vnitřně rozporný prvek sloužící k rozšíření represí a k zastrasování širokých vrstev obyvatelstva, který však po řadě peripetií nepřežil stalinistickou etapu.

2.3. Struktura a správa táborů nucených prací

Svébytnou pozici měly pracovní tábory na Jáchymovsku, kde vznikla v červnu 1949 samostatná Stanice SVS Ostrov, která řídila koncem roku 6 táborů s téměř 4 tisíci vězňů. V polovině roku 1951, kdy byla od 1. června předána ministerstvu národní bezpečnosti a vznikl Vězeňský ústav Ostrov, šlo o 11 táborů a na 10 000 vězňů a při sloučení v roce 1952 už bylo v tomto vězeňském ústavu podléhajícím Správě národní bezpečnosti Jáchymov, 15 táborů s více než 14 000 vězni. Od poloviny roku 1949 do poloviny roku 1951 potřeby jáchymovských táborů ovlivňovaly nejen dislokaci a počty trestaneckých pracovních táborů a později pracovních útvarů, ale i vývoj soustavy TNP. V létě 1949 rozhodlo ministerstvo spravedlnosti poprvé o likvidaci stávajících vězeňských pracovních oddílů a přesunu schopných pracovníků do Jáchymova, na podzim téhož roku zde byly zřízeny první TNP.

Přes tento podle slov K. Kaplana „hon na pracovní síly“⁹ pro jáchymovské uranové doly, celkový počet trestaneckých pracovních táborů v Československu rychle rostl. Koncem roku 1949 se podle odhadů pohyboval kolem 150 a byla v nich soustředěna většina pracujících vězňů, kteří údajně tvořili 90% vězeňské populace. Vysoký počet táborů potvrzuje i zpráva ministerstva spravedlnosti o vývoji vězeňství v roce 1950, na jehož konci bylo ve 117 pracovních útvarcích 16 000 vězňů. S tímto souvisí skutečnost, že věcně příslušná ministerstva při snižování pracovních útvarů narážela na velký odpor národních podniků! V ČSR existovalo ke dni 31. 12. 1951 (mimo Vězeňský ústav Ostrov) 82 pracovních útvarů, 42 pracovních čt převážně v zemědělském sektoru výroby, v nichž bylo celkem zařazeno 8 tisíc

⁹ Kaplan, K. – Pácl, V.: Tajný... s. 31

vězňů i mnohdy neprávoplatně odsouzených.

Avšak s masovým přívalem pracujících vězňů, vznikl taktéž problém pro komunistickou moc. Tedy došlo k nedostatku vhodných komunistických „kádrových“ sil, který se řešil náboem nových sil a v zavedení direktivního řízení a centralizaci SVS, což vyústilo v zavedení krajských velitelství SVS (KV SVS) k 1. 1. 1952. Nicméně problém byl vyřešen z větší části skutečností podřízením celého vězeňství pod Bezpečnost. Což přineslo i zostření režimu a zlepšení střežení vězňů, jejich maximální pracovní využití centralizování celé vězeňské soustavy. Vznikla nově Správa nápravných zařízení (SNZ) a ta byla začleněna pod ministerstvo národní bezpečnosti k 1. 10. 1952 a šlo o 335 různých útvarů nápravných zařízení. Mezi nimi převažovaly především tradiční věznice a trestní ústavy nad pracovními v poměru přibližně dvě ku jedné a patřilo sem i 13 bezpečnostních vyšetřovacích věznic (9 StB a 4 NB)

Tato zařízení lze tedy rozdělit do těchto skupin:

1. Útvary nápravných zařízení (ÚNZ)- 222 dřívějších trestních ústavů, krajských a okresních soudních věznic a vyšetřovacích věznic StB či NB.
2. Zvláštní útvary nápravných zařízení (ZÚNZ)- 7 trestních ústavů (Mírov, Valdice, Opava, Ruzyň, Leopoldov, Pardubice, Olomouc a Ilava) podřízených přímo SNZ
3. Útvary přechodných nápravných zařízení (ÚPNZ)- 4 bývalé TNP a 100 PÚ v podnicích.

Kromě toho SNZ po tzv. odborné linii řídila vězeňský odbor Správy NB Jáchymov a jeho podřízené složky (Vězeňský ústav Ostrov, 15 pracovních útvarů a vyšetřovací věznici StB Klatovy)¹⁰

Povýšení Bezpečnosti na samostatný resort v květnu 1950 se po novelizaci trestních zákonů projevilo mj. i tím, že Správa TNP začala řídit také správní věznice a nejpozději od počátku září i TNP na Slovensku. V říjnu 1950 pak byla přeměněna na vězeňský sektor ministerstva národní bezpečnosti, jehož název signalizuje zvyšující se ambice StB v oblasti vězeňství. Současně vrcholil mocenský vnitřní boj v ústředí TNP a přednostu Správy TNP B. Pokorného, který byl zatčen, vystřídal V. Jiras. Nové vedení sektoru začalo v listopadu 1950 razantní likvidací TNP, kterou završilo „výměnou“ zbylých TNP za jáchymovské vězeňské tábory. Alespoň jeden úkol systém TNP splnil určitě a tím je skutečnost, že při svém vzniku, rozmachu a zániku posloužil mocenským „hrám“ a cílům StB, která iniciovala vznik i zánik TNP.

¹⁰ Kabinet VS ČR, neuspořádaný materiál- informativní zpráva o činnosti SNZ za rok 1952.

O závěrečné etapě řízení posledních TNP, spravovaných od června 1951 značně redukováným referátem TNP na Velitelství SVS, se dochovaly jen kusé informace, které nejsou kompletní a ucelené a bylo by třeba dále je rozšířit.

2.4. Správní věznice

Legislativní kořeny správního vězeňství sahají v českých zemích do poloviny 19. století, kdy bylo postupně přijato několik právních předpisů upravujících vyšetřování, projednávání a trestání přestupků, které nebyly považovány za trestné činy a spadaly do kompetence politických a policejních úřadů, později předpisy o podávání stížností a opravných prostředcích. Po oddělení soudnictví od správy zákonem č. 44 ř. z. z 19. 5. 1868 zůstalo vyšetřování a trestání správních deliktů nadále v pravomoci politických úřadů, a tedy v poslední instanci ministerstva vnitra, což platilo i po vzniku ČSR.

Organizačním zákonem č. 125/ 1927 Sb., který nabyl účinnosti 1. prosince 1928, byla posílena i trestní pravomoc okresních úřadů, resp. policejních trestních soudů u těchto úřadů. Na základě trestního správního práva soudily menší přestupky, pro které nebyly příslušné řádné soudy, a trestaly je vězením až do 14 dnů nebo pokutou. Během války došlo v obou částech bývalého Československa, tj. v protektorátě i Slovenském státě, k analogickým změnám správních předpisů při stíhání přestupků v oblasti výživy, cen a zásobování a při používání trestního příkazu.

Po válce se zostřily trestné správní předpisy nejdříve na Slovensku, především přijetím nařízení SNR č. 105 a 106 Sb. z 23. 8. 1945, umožňující mj. trestat některé přestupky internací v pracovním táboře. Po únoru 1948 komunisté na Slovensku prosadili nařízení SNR č. 7/1948 Sb., legalizující další existenci pracovních táborů pod názvem pracovní útvary, které se od nařízení č. 105/1947 Sb. lišilo jen formálně.

V roce 1947 vzrostla výrazně možnost správních úřadů odesílat vězně do donucovacích pracoven také v českých zemích, zvýšila se i horní hranice trestu vězení a výše pokuty za správní přestupky. Např. podle zákona č. 15/1947 sb. o stíhání černého obchodu a podobných pletich mohl správní úřad potrestat provinilce vězením do 1 roku a peněžitým trestem do 3 miliónů korun.

Počátkem roku 1950, vydává MV dodatek k Prozatímnímu řádu, který od 1. ledna 1950 výrazně zhoršoval postavení správních vězňů podle § 12 odst. 2 zákona o TNP. Dodatek totiž vycházel z premisy, že pro správní vězně má být pobyt v NPT trestní charakter a že se jedná o majetnější osoby se zaopatřenými rodinami, takže mohou aspoň částečně nahradit škodu

způsobenou státu. Proto byli správní vězni zařazeni jen do nejnižší tábtorové třídy, nepoživali výhod a úlev, nedostávali mzdu, nýbrž kapesné ve výši 5% mzdy, popř. polovinu odměny za práci přes čas nebo výjimečně celé prémie za „nadvýkon“, a jejich rodinní příslušníci nedostávali výživné. Tento dodatek byl však ve dnech 24. – 26. 4. 1950 zrušen a správní vězni tak opět nabývají postavení podle původního výše zmíněného § 12.

Žádný z právních poválečných předpisů se výslovně nezmiňoval o správních věznicích. Jejich existence se připomíná teprve v nových trestních normách, které nabyly účinnosti v srpnu 1950 a rušily dosavadní způsob projednávání a trestání správních přestupků včetně instituce policejních trestních soudů na Slovensku. Trestně správní moc si však zachovaly národní výbory nadále a jejich přímý výkon příslušel komisím zřizovaných podle výnosu ministerstva vnitra č. 440/1950. Jejich předsedou byl referent III. referátu, kterému přisedali dva členové národního výboru, a měli projednávat závažné přestupky.

Dne 11. 8. 1950 byla vydaná vyhláška MNB č. 492/1950 o výkonu trestu v TNP a správních věznicích. Tato a na to navazující legislativní úprava otevřela další cestu etapě tvrdé „třídní“ perzekuce občanů. Platila do prosince 1953 a byla modifikována řadou interních směrnic. Podstatné změny však přinesla až novela trestního práva správního č. 102/1953 Sb. Účelem tohoto zákona bylo „zvýšení výchovného účinku“ trestů změnou jejich struktury a posílení „socialistické zákonnosti“ předáním závažnějším přestupkům prokurátorům a soudům (§1).

Kapacita věznic použitelná pro výkon správních trestů se postupně snižovala i proto, že je ve stále větší míře po únoru 1948 začala využívat a od roku 1949, zvláště pak v českých zemích, přejímat do vlastní správy Státní bezpečnost. Absence odborné literatury i pramenů v českých archivech nedovoluje určit, jak se vyvíjela situace na Slovensku, kde naopak zůstala zachována hustá síť správních věznic provozovaných národními výbory. Na Slovensku bylo 74 správních věznic, zatímco v českých zemích bylo 26.

2.5. Věznice Státní bezpečnosti

Některé správní věznice byly postupně využívány a zabírány po únoru 1948 StB. Můžeme přitom rozlišit tři druhy věznic používaných StB. Především to byly vyšetřovací a vazební věznice, které vznikly adaptací jiných prostor v objektech StB nebo převzetím správních věznic řízených NB. Dalším typem byla zvláštní oddělení v krajských či okresních soudních věznicích, která nepodléhala dozoru justičních orgánů a řídila se vlastními předpisy. Konečně existovalo několik desítek soudních i správních věznic, do kterých nižší složky StB

umístovaly zadržené a vyšetřované osoby, ale které spravoval SVS, NB nebo (především na Slovensku) národní výbory.

Podle K. Kaplana největší věznice přitom měly útvary StB v Praze. V roce 1948 a částečně i v příštím roce byla i pro vazby hlavní věznicí StB krajská soudní věznice v Praze na Pankráci. StB používala i další věznice „izolované nebo i tajné a přechodné“, např. věznici v Mladé Boleslavi, narychlo vybudovanou vězni ve sklepních prostorách zámku v Kolodějích, od května 1950 pak vlastní věznici ve sklepních prostorách budovy StB. Vlastní věznici měl i „státně bezpečnostní útvar pro jáchymovské doly (v Mariánské)“. Od podzimu 1949 se pak hlavní věznicí StB stala bývalá zemská donucovací pracovna v Praze- Ruzyni, jejíž rozsáhlá přestavba s cílem rozšířit kapacitu věznice ze 120 na 400 cel probíhala do roku 1951.¹¹

Věznice KV StB existovala v pankrácké věznici od roku 1949. Již v roce 1948 existovala věznice StB ve Washingtonově ulici v Praze, 23. 4. 1950 byla zřízena věznice v budově velitelství StB na Wintrově ulici pro krátkodobé vazby. Obě však byly údajně zrušeny již v roce 1950. Další věznice ústředí StB, která fungovala od listopadu 1951 do roku 1953 jako věznice Velitelství StB, resp. od června 1952 Hlavní správy StB není více lokalizována.¹² O ruzyněskou věznici se StB zajímala již od počátku roku 1949, kdy byla ještě donucovací pracovnou a naléhala na její urychlené předání ministerstvu vnitra, takže fakticky ji zřejmě řídila již od jara 1949.

Od přelomu let 1949- 1950 můžeme sledovat dvě linie vývoje věznic StB. Počátkem ledna 1950 nařídil přednosta prezidia pro bezpečnost K. Černý zvláštním výnosem převzetí správních věznic KV NB v Liberci, Ústí nad Labem, Plzni a Ostravě do správy příslušných KV StB a věznic OV NB v Jablonci nad Nisou a Mariánských Lázních do správy tamních OV StB.

Pro střežení každé věznice měl být zřízen u příslušného velitelství StB „vězeňský strážní oddíl StB, jehož velitel zajišťoval správu věznice a byl jejím velitelem.

Na Slovensku existovaly v této době pouze 3 věznice StB. V důsledku toho a dalšího masového zatýkání aj. se schylovalo ke kolapsu věznic, které byly neuvěřitelně zatížené. A tak vznikl plán na zřízení dvou pracovních táborů pro 10 000 trestanců. Další alternativní návrh, který předložil velitel STNP B. Pokorný po dohodě s velitelem SVS M. Klosem, naopak předpokládal propojení a rozšíření sítě věznic, TNP a zvláštních oddělení StB v KSV, její předání SVS a podřízení tohoto sboru, a tím i celého vězeňství MNB. Také tento návrh, jehož autoři byli odstraněni při následných čistkách, počítal s vybudováním táborů pro cca

¹¹ Kaplan, K.: Nebezpečná..., s. 135

¹² AMV-P, f 304, a. j. 57-8- Zápis z porady o věznicích StB konané dne 17. 11. 1949 na MV

6 000 vězňů, což údajně přislíbilo vedení Jáchymovských dolů, a s jednáním o dalších táborech pro 3- 4 tisíce osob na Ostravsku. Současně B. Pokorný připomínal vybudování dvou obrovských táborů na východním Slovensku, kde byla velká pracovní příležitost pro velký počet vězňů nebo chovanců.

Můžeme se jen dohadovat, do jaké míry tato myšlenka souvisela se zamýšlenými „stavbami socialismu“, jako byla tzv. Trať družby nebo Hutní kombinát u Košic, a do jaké míry ji ovlivnily různé fantasmagorické plány jako např. návrh na založení velkých rýžových polí v této oblasti.

Nakonec ani jeden ze záměrů se nerealizoval, neboť velení nově vzniklého vězeňského sektoru MNB se rozhodlo v první řadě redukovat soustavu TNP. Naopak relativně příznivá situace byla pro StB v českých zemích, neboť v Liberci a Olomouci se stavěly nové věznice a pro kraj Gottwaldov vzniklo nové oddělení v KSV v Uherské Hradišti, kde zároveň bylo i KV StB.

Odhaduje se, že VI. Oddělení StB mělo k dispozici v ČSR 19 vlastních věznic, 8 zvláštních oddělení, 2 věznice na Velitelství StB v Praze, tedy 29 vězeňských zařízení.

Na podzim 1951 MNB přebralo pro své účely objekt bývalého TNP i trestnice pro ženy v Pardubicích, vojenské věznice v Opavě a TÚ Leopoldov, kam byli přemísťováni političtí vězni, označení za zvlášť nebezpečné ze státně bezpečnostního hlediska z jiných trestních ústavů.

K definitivnímu zániku organizačně samostatných vyšetřovacích věznic StB došlo až po sloučení MNB a MV a vytvoření Správy MV Jáchymov, k čemuž tedy došlo 1. 10. 1954.

2.6. Donucovací pracovní

Tento typ zařízení představoval v historickém vývoji československého vězeňství jakýsi přechodný útvar na pomezí soudních a policejních věznic. Nejméně bývaly užívány na Slovensku (v Ilavě bylo v roce 1928 umístěno „jen“ 38 „káranců“). O něco hustší síť těchto věznic byla v předválečné ČSR, resp. v českých zemích. Mezi kapacitně největší lze řadit DP v Praze- Ruzyni (v roce 1949) 70 „káranců“ a 300 vězňů, dále pak v Brně, Znojmě, Pardubicích a Šumperku. Na Slovensku se DP vyskytovaly pro muže v Ilavě a pro ženy v Trenčíně. Jejich organizace byla původně při krajském soudu, avšak po válce se od tohoto organizačního řazení upouštělo. Pro poválečné období je charakteristické posilování represivních prvků v trestním i správním právu, přičemž v českých zemích se v roce 1947 začalo nucené práce v donucovacích pracovních používat jako trestu za správní přestupky.

Podle zákona č. 15/1947 Sb. o černém obchodu mohl správní úřad nebo orgán při uložení trestu vězení do 1 roku nebo náhradou trestu za trest peněžitý vyslovit, že jej odsouzený odpyká v donucovací pracovně po odpykání trestu.

Počátkem května 1947 byl přijat zákon č. 87/1947 Sb. o národní mobilizaci pracovních sil, jenž mj. sankcionoval vyhýbání se práci a pracovní přestupky vedlejším trestem v donucovací pracovně. Z dikce zákona je přitom zřejmé, že šlo o umístění do donucovací pracovny po odpykání trestu, i když se jednalo o první trest.¹³

Na žádost a s přispěním StB se tyto Zemské donucovací či donucovací pracovny začaly koncem 40. let přeměňovat v TNP. Zásady právní úpravy bezpečnostního dohledu a samotné přeměny ZDP a DP na TNP se projednávaly na ministerstvu vnitra 30. 12. 1948. Mj. se předpokládalo, že vedle osob obligatorně dodaných do TNP po odpykání trestu budou do vyčleněných táborů či oddělení zařazování fakultativně „živly kriminální a asociální“. Na osoby prikazované do táborů přímo krajskými národními výbory (KNV), nikoliv tzv. prikazovacími komisemi, mohl být před dodáním nebo po propuštění uvalen ochranný dohled na dobu až 5 let. Následná jednání skončila v květnu 1949 předložením osnovy zákona o zrušení donucovacích pracoven a policejního dohledu a o usazování v pohraničních okresech. Vnitřně nekonzistentní osnova byla kritizována již v rámci ministerstva vnitra a nakonec nebyla přijata. Právní normy upravující existenci DP platily až do vydání nových trestních zákonů č. 86 a 88/1950 Sb. s účinností od 1. 8. 1950, přesto už na jaře 1949 ZDP postupně zanikly nebo splynuly s vězeňskými zařízeními, jako byl např. Mírov, Šumperk, Leopoldov a Nitra.

¹³ Zákon č. 87 Sb. z 9. května 1947 o některých opatřeních k provedení národní mobilizace pracovních sil, část X, §37-38

3. Závěr

Léta 1945- 1955 představovala patrně nejsložitější a současně přelomové období vývoji československého vězeňství. Poválečná „odplata“ a retribuce, ale především likvidace omezené demokracie a nastolení totalitního režimu zásadně změnily jeho podobu. Po únoru 1948, kdy se stalo mocenským komunistickým nástrojem diktatury, byly odstraněny dřívější právní jistoty i kontrolní mechanismy, zaručující dodržování základních lidských práv vyšetřovaných i vězňů, a rozšířili se různé formy justičních vražd a masové nezákonnosti.

Z hlediska legislativního jsou pro poválečné desetiletí významné čtyři momenty. Na podzim 1945 byla dekrety prezidenta republiky konstituována nová struktura vězeňských zařízení v resortu ministerstva spravedlnosti včetně zvláštních nucených pracovních oddílů pro retribuční vězně v českých zemích. Na Slovensku se touto problematikou zabývalo pověřenectvo vnitra na základě nařízení SNR ze srpna 1945. Důsledkem byla i ta skutečnost, že mezi skupinami správních vězňů byli věznění i oběti mimosoudní perzekuce. Při novelizaci trestních zákonů v červenci 1950 byla právně zakotvena existence vězeňských pracovních táborů, dále možnost výkonu vyšetřovací vazby v bezpečnostních věznicích a „třídní“ charakter vězeňství umožňující dvojí přístup k vyšetřovaným i vězněným osobám. Na podzim 1952 bylo legislativně potvrzeno podřízení vězeňství ministerstvu národní bezpečnosti a začlenění SVS do SNB. Tím byl de jure dovršen proces sovětizace vězeňství, které i po zániku MNB sloučením s MV v září 1953 zůstalo součástí Bezpečnosti.

V letech 1945- 1948 přetrvávalo v podstatě dřívější organizační složení či členění vězeňských zařízení. Od 1949 však začínají zanikat nebo se měnit a přetvářet některá tradiční zařízení. Např. zánik donucovacích pracoven a jejich přeměna na bezpečnostní věznice či jejich likvidaci v celostátním měřítku v roce 1951. Na druhé straně vznikají nové druhy táborů podle sovětského vzoru, umožňující hromadné použití nucené práce vyšetřovaných i soudně či mimosoudně vězněných osob, jako byly tábory nucené práce a různě nazývané vězeňské tábory, z nichž rozhodující význam měla soustava táborů u Jáchymovských uranových dolů. V roce 1948 vznikají první věznice StB v Praze, která si buduje další vězeňskou síť.

Do roku 1948 byla správa a řízení věznic výlučně záležitostí justiční správy. Avšak již na podzim 1948 začala Bezpečnost řídit vedle správních věznic i rychle se rozrůstající se soustavu TNP až do podzimu 1952, kdy se řízením celého vězeňství ujalo MNB.

Dalším rysem vývoje československého poválečného vývoje vězeňství je odklon od trendů západních zemí a zacházení s vězni ve smyslu ústupu od humanitárního přístupu k obviněným ve výkonu vazby a v třídním přístupu k odsouzeným ve výkonu trestu, založených na

ideologických principech politické nesnášenlivosti a nenávisti KSČ. Tento nepříznivý vývoj souvisel mj. se změnou v početním stavu vězeňské populace, ve které v roce 1950 tvořili většinu retribuční a tzv. protistátní vězni.

Ochrana osobnosti vězňů a její integrity, zejména před špatným zacházením ze strany vězeňského personálu, nebyla po roce 1953 nikterak legislativně upravena, a to ani proklamativním způsobem. Z čehož je možné vyvodit i skutečnost, že tzv. „muklové“ byly skutečně cílenou složkou obyvatelstva určenou k sociální či fyzické likvidaci. Neboť československé vězeňství, které se stalo oborově uzavřeným systémem v rámci MV, neumožňovalo jakýkoliv účinný vnější zásah na ochranu vězňů před špatným zacházením, i když Soubor pravidel pro zacházení s vězni, zpracovaný Mezinárodní trestní a vězeňskou komisí to požadoval.

Dalším problémovým okruhem vyžadující základní výzkum představuje i vězeňství vojenské.

4. Použitá literatura

- Vládní nařízení č. 218 Sb. ze dne 10.srpna1939 O správě soudních věznic a trestních ústavů
- Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, ročník (r.) 1939
- Vládní nařízení ze dne 17. října 1942, kterým se mění předpisy o správě soudních věznic a trestních ústavů
- Zákon č. 320 Sb. ze dne 22. prosince 1948 o územní organizaci krajských a okresních soudů
- Zákon č. 321 Sb. ze dne 22. prosince 1948 o Sboru uniformované vězeňské stráže
- Janák, D.: Tábory nucené práce v Československu 1948- 1954
- Celoresortní politické směrnice a plán úkolů ministerstva spravedlnosti pro rok 1950
- Trestní zákon č. 86 Sb.ze dne 12. Července 1950. Sbírka zákonů republiky Československé, r. 1950, částka 39, s. 213- 263 (citace § 32 odst. 2, s. 217)
- Pokud nebude uvedeno jinak, text dále sumarizuje závěry z rozboru právních předpisů k TNP podle Janák, D.: Tábory...c. d., IV. Politické a legislativní aspekty TNP, s. 83- 176.
- Kabinet VS ČR, neuspořádaný materiál- informativní zpráva o činnost SNZ za rok 1952.
- Kaplan, K.: Nebezpečná bezpečnost. Brno: Doplněk, 1999. ISBN 80-7239-024-4.
- AMV-P, f 304, a. j. 57-8- Zápis z porady o věznicích StB konané dne 17. 11. 1949 na MV
- Zákon č. 87 Sb. z 9. května 1947 o některých opatřeních k provedení národní mobilizace pracovních sil, část X, §37- 38
- Archiv ministerstva vnitra České republiky
- Bouška, T.- Pinerová, K.: Českoslovenští političtí vězni- životní příběhy
- Valdická Kartouza 1627- 1857- 2007 Fenomén věznice část II.
- Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I. - IV. Díl, Nakladatelství Karolinum, Praha 2007. ISBN 80-246-1028-0